ALTARUL ROMAN DE LA MESENTEA

Radu ARDEVAN[*]
Cristian Ioan POPA[**]

Contextul descoperirii

În anul 2005 a ieşit la lumină în satul Mesentea (com. Galda de Jos, jud. Alba)[1] un nou monument votiv antic. Este vorba de un altar roman cu inscripţie, confecţionat din calcar, descoperit întâmplător de către Cristian I. Popa şi Radu Totoianu.

Piesa se afla zidită în gardul dinspre drum al casei de pe str. Principală, nr. 79, casă amplasată aproape de ieşirea din sat, pe partea dreaptă a şoselei către localitatea Benic. Casa a aparţinut în trecut unui nemeş local, prin urmare prezenţa altarului în zidul masiv ridicat din piatră nu constituie o supriză; proprietarul, om mai avut, a pus să se ridice împrejmuirea din materiale solide, folosind ceea ce a putut găsi în apropiere[2]. De altfel, în aceeaşi zidărie a fost prins la vedere şi un fragment de inscripţie medievală târzie sau premodernă (**fig. 5-6**). Eforturile de a o descifra nu au dat niciun rezultat[3].

---

[*] Institutul de Arheologie şi Istoria Artei, Cluj-Napoca; e-mail: rardevan@gmail.com.

[**] Universitatea „1 Decembrie 1918" Alba Iulia; e-mail: cristian.popa@uab.ro.

[1] Numele satului în maghiară este *Kismindszent* (colocvial *Mindszent*), iar în germană *Allerheiligen*.

[2] Construcţia, în al cărei gard s-a păstrat monumentul epigrafic are o vechime care coboară cu siguranţă în veacul al XVIII-lea, o hartă iosefină consemnându-i existenţa pe acelaşi amplasament. Vezi *Aufnahmskarte des Grossfürtenthums Siebenbürgen (1769-1773)*, Österreichisches Staatarchiv Wien, Kriegsarchiv, cota: B IX a, folia 153.

[3] S-a păstrat doar marginea din stânga jos a unui monument din gresie locală, de formă paralelipipedică (dimensiuni actuale: 60 x 20 x 14 cm). A rămas fixat în gardul casei pomenite mai sus. În colţul stâng inferior se mai vede urma unui ancadrament simplu. Din text au supravieţuit doar câteva litere latine, cu grafie îngrijită, dispuse pe 9 rânduri: *[...]//ID [...] /(?) SCL (?) [...] / VSI (?) [...] / RDNA (?) [...] / MPH [...] / (?) J [...] / EVOT (?) [...] / TEX [...] / (?) IE [...]*. Suprafaţa prezintă numeroase degradări, în plus literele au înălţimi diferite. Nu e sigur nici măcar dacă toate aceste litere au fost incizate la aceeaşi dată. Nu se poate stabili nici limba în care a fost scrisă piatra. Dar, cu certitudine nu este antică. Segmentul de gard în care a fost prinsă inscripţia aparţine proprietăţii învecinate, spre Benic (str. Principală, nr. 81, proprietar Elena Boian), dar face parte din acelaşi vechi zid de incintă. Alte blocuri de piatră din acelaşi gard poartă urme de prelucrare sumară.

Revenind la monumentul roman, menţionăm că acesta a fost zidit în partea superioară a zidului, între pietrele de râu şi de carieră (**fig. 1-2**). Era vizibilă din el doar o secţiune patrulateră, ceea ce a atras atenţia asupra posibilităţii existenţei unui bloc prelucrat din piatră. Cu acordul proprietarului, zidul a fost demantelat la partea superioară pentru recuperarea spoliei. Cu acest prilej s-a putut observa că ne aflăm, într-adevăr, în faţa unui altar roman aşezat în zidărie cu inscripţia în jos[4].

Probabil şi în antichitate, dar cu siguranţă în momentul zidirii, monumentul a suferit mai multe lovituri, care i-au afectat părţile laterale; cel mai mai mult au avut de suferit profilaturile. Părţi din câmpul inscripţiei au fost acoperite cu ciment în momentul refolosirii altarului, înlăturarea lor necesitând procedee mecanice. Aceleaşi intervenţii nedorite au distrus parţial şi o mică parte din textul inscripţiei (**fig. 3**).

Monumentul epigrafic a fost adus în sediul Universităţii „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia, unde se păstrează în prezent, cu nr. inv. 8401.

1

2

Fig. 1. Locul de descoperire a altarului roman (1 – săgeata indică poziţia în zid); altarul fotografiat lângă locul descoperirii (2).

[4] Mulţumim cu acest prilej proprietarilor imobilului pentru permisiunea de a scoate altarul din zidăria gardului şi de a cerceta locul descoperirii.

Descrierea piesei

Altarul votiv din piatră calcaroasă are dimensiunile maxime păstrate de 57 x 30 x 29 cm. Înălţimea feţei frontale a altarului, cea cu inscripţie, atinge 16,5 cm, iar cea a părţilor laterale – 22 cm. Câmpul epigrafic măsoară 18,5 x 16,5 cm.

Monumentul prezintă o formă comună, cu baza şi coronamentul mai late decât corpul altarului[5]. Din cauza distrugerilor suferite, este greu de apreciat dacă profilatura altarului era simetrică pe bază şi coronament. Cel mai probabil au fost diferite. Pe coronamentul foarte deteriorat se disting cel puţin două muluri, monumentul continuând în partea superioară. Baza prezintă trei muluri diferite. Feţele laterale sunt prelucrate, dar neornamentate. Spatele altarului este sumar fasonat, profilatura fiind abia vizibilă.

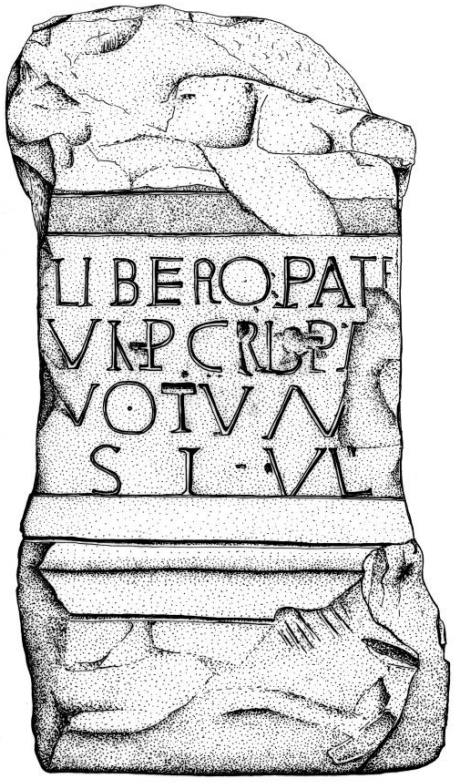

Fig. 2. Altarul roman de la Mesentea (desen)

[5] Ciongradi 2009, p. 25 sq.

Textul se dispune pe patru rânduri, cu distanţa între ele de 0,8 – 1 cm. Înălţimea literelor este diferită: 3 cm în r. 1, respectiv 3,5 cm în r. 2, 3,8 cm în r. 3 şi 4 cm în ultimul rând. O asemenea dispunere duce cu gândul la un lapicid mai puţin priceput, care a apreciat greşit spaţiul disponibil şi apoi a mărit progresiv dimensiunile literelor pentru a-l ocupa cât mai bine. Ultimul rând ajunge până la limita bazei, fără niciun spaţiu despărţitor. Deşi marginea stângă[6] a câmpului inscripţiei a suferit mici deteriorări, textul rămâne vizibil integral. Latura dreaptă este însă mult mai afectată, ceea ce îngreunează îndeosebi lectura rândurilor 2 şi 3. În plus, mijlocul rândului 2 prezintă diferite degradări (erodarea suprafeţei, dar şi urma unei lovituri puternice), aşa că şi aici literele apar neclare (**fig. 2-3**).

Fig. 3. Altarul roman de la Mesentea – detaliu cu câmpul inscripţiei (foto)

Textul a fost gravat pe piatră cu litere capitale, dar cu un puternic aspect „rustic", neglijent. Alături de spaţierea de ansamblu defectuoasă, este evidentă şi amplasarea greşită a literelor în fiecare rând. Primele două linii sunt relativ înghesuite şi au necesitat abrevieri; în schimb, r. 3 şi 4 cuprind puţine semne grafice, unele din acestea fiind lăţite excesiv spre a umple spaţiul disponibil.

[6] Este vorba despre stânga privitorului.

Chiar şi aspectul caracterelor grafice trădează aceeaşi nepricepere. În rândul 1 majoritatea literelor au fost gravate corect, dar R apare ca subdimensionată şi chiar uşor deformată, iar E a fost scrisă cu patru haste orizontale; în acest din urmă caz poate fi vorba de o eroare a lapicidului – confuzia între E şi F, dar care se putea corecta ulterior, la pictarea literelor cu roşu (a doua hastă orizontală de sus a rămas probabil nepictată, ori acoperită cu vopsea albă)[7]. În rândul 2, litera L (gravată corect anterior) este redată ca un *lambda* grecesc. Rândul 3 prezintă litere lăţite excesiv, îndeosebi M final. În sfârşit, în ultimul rând apare la sfârşit un semn grafic ciudat, ca un fel de apropiere între un V şi un L înclinat; sensul textului indică însă nevoia unui M, redat astfel în mod nefericit. Litera P are totdeauna o mică hastă orizontală la bază, absolut inutilă, în schimb L din ultimul rând a fost scris ca un I. Puncte de separare s-au folosit sporadic, ele sunt vizibile doar în rândul 4, probabil tot pentru a umple spaţiul rămas.

Desigur, inscripţionarea a fost probabil făcută de un meşter lapicid rural, slab calificat şi posibil chiar analfabet. El s-a străduit să redea pe piatră, aşa cum s-a priceput, literele ce i-au fost consemnate de comanditar, probabil într-o scriere cursivă – ceea ce ar explica măcar unele din formele aberante de mai sus.

Lectura

În ciuda deficienţelor de scriere, textul se poate citi fără dificultăţi. Singurele probleme care apar sunt cauzate de deteriorările din rândul 2.

Primul rând cuprinde invocaţia LIBERO PATR(I), din care lipseşte doar ultima literă, uşor de întregit. La fel, în rândul 3 este clar cuvântul VOTVM, care completează formula exprimată în rândul 4, unde avem prin urmare literele S L M.

Pentru rândul 2 lectura presupune oarecari dificultăţi. Primele trei litere sunt cu siguranţă VLP, abrevierea unui cunoscut gentiliciu. Acesta trebuia urmat de un *cognomen*. Se distinge pe piatră litera C urmată de o buclă în partea superioară, tot ce a mai rămas dintr-un R distrus. Numele continuă cu o hastă verticală – deci un I – şi apoi se vede o buclă în partea inferioară; aceasta din urmă poate proveni de la un S, aşa cum par a sugera şi alte urme rămase pe piatra spartă. La dreapta acestuia apare un P, redat stângaci, cu hasta verticală frântă; totuşi, orice altă lectură este imposibilă. Ultimul semn vizibil este o hastă oblică, ce ar putea aparţine unui A sau unui M, dar şi unui N înclinat. În casura care urmează ar mai încăpea o literă sau cel mult o

[7] Observaţia o datorăm prof. univ. dr. I. Piso, căruia îi adresăm şi pe această cale mulţumirile noastre.

ligatură; anumite urme slabe par a sugera aici o formă ca un V, aflată în ligatură cu hasta precedentă[8].

Aşadar, literele de pe piatră sunt următoarele:

LIBERO PATR
VLP CRISPNV
VOTVM
S · L · M

Lectura desfăşurată dă următorul text:

Libero Patr(i)
Ulp(ius) Crisp(i)nu(s)
votum
s(olvit) l(ibens) m(erito)

În traducere: „Lui Liber Pater, Ulpius Crispinus a îndeplinit legământul cu plăcere pentru cel care a meritat".

În mod evident, este vorba de un monument votiv. Aspectul abrevierii numelui Crispinus nu constituie un impediment în citirea dedicaţiei, asemenea modalităţi de scriere fiind cunoscute în epocă. Tot aşa stau lucrurile şi cu L redat ca λ.

Zeul căruia îi este dedicat altarul, Liber Pater, este bine cunoscut şi mult venerat în Dacia romană[9]. Astăzi se acceptă că predilecţia pentru acesta se datorează îndeosebi coloniştilor din Pannonia şi Dalmatia[10]. Dedicantul, provenit dintr-o familie ce va fi primit cetăţenia romană în vremea lui Traian, rămâne practic necunoscut; îi ştim doar numele, prea comun şi fără nicio conotaţie etnică ori socială. Ulpius este un gentiliciu răspândit în Dacia[11]; iar Crispinus este un *cognomen* cunoscut în provincie, chiar dacă destul de rar[12]. Atât numele dedicantului, cât şi gestul votiv în sine mărturisesc o *forma mentis* romană, chiar dacă ambele prezintă un pronunţat caracter provincial. Punctul geografic – probabil o locuire rurală nu departe de Apulum – şi aspectul modest al monumentului sugerează pentru

[8] Vezi *supra*.
[9] Bodor 1963; Popescu, Popescu 1995.
[10] Nemeti 2005, p. 189.
[11] Pentru zona învecinată, IDR III/4, 55, 96, 107, 110. Este însă des întâlnit la Apulum (IDR III/5, p. 553-554). Vezi şi OPEL IV, p. 179-181.
[12] Prezent şi în apropiere, la Apulum (IDR III/5, 166, 700). Vezi, pentru Dacia, OPEL II, p. 85.

dedicant o condiţie socială mijlocie, probabil un membru al elitei rurale locale.

Lipseşte orice element de datare. Doar absenţa prenumelui şi calitatea modestă a monumentului sugerează plasarea în secolul al III-lea, mai precis în prima lui parte. Dar asemenea argumente rămân insuficiente, îndeosebi pentru mediul rural, acolo unde mijloacele materiale restrânse şi cu orizontul cultural limitat, pot altera astfel de concluzii.

Interpretarea istorică

Satul Mesentea, situat nu departe de Apulum şi în apropierea a numeroase locuiri romane, nu oferise până acum descoperiri notabile din vremea provinciei Dacia. Singurul vestigiu roman, semnalat în hotarul satului încă acum un secol, era un coronament funerar în forma unui trunchi de piramidă cu colţurile rotunjte, pe care apar un bărbat, o femeie, un delfin şi un geniu înaripat. Monumentul a fost descoperit la vest de sat, către Tibru, într-o vie[13]. Cercetările de teren în grădina casei unde a fost găsit altarul[14] au dus la descoperirea câtorva mici fragmente ceramice romane provinciale. Cu toate acestea, este greu de precizat caracterul acestor materiale.

Există însă alte indicii în sprijinul ipotezei unei prezenţe romane în hotarul satului Mesentea. Ne referim aici la câteva artefacte descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice de la biserica din sat, mai precis o aplică de bronz şi ceramică, specifice epocii romane[15]. Elemente arhitectonice

[13] Daicoviciu 1965, p. 101-108, fig. 1; Daicoviciu 1968, p. 333, 337-338, 345; Ţeposu-Marinescu 1982, p. 185; Rusu-Bolindeţ 1994, p. 122, pl. IV/2; RepAlba 1995, p. 124-125; Popa 2002, p. 120, nr. 402. Locul descoperirii nu mai poate fi astăzi stabilit cu exactitate.

[14] Cercetările au fost efectuate de Cristian I. Popa şi Radu Totoianu, în anul 2005. În anul 2012 au fost verificate şi alte puncte din hotarul satului, fără a fi descoperite alte urme de locuire romană. Singurul rezultat a fost aflarea vetrei medievale a satului Mesentea, localizată pe terasa din dreapta Văii Gălzii, în cuprinsul satului actual; în jurul bisericii au fost descoperite fragmente ceramice atipice aparţinând epocii bronzului şi bucăţi de chirpici.

[15] În primul raport privitor la săpătura executată în anul 1999, Ioan F. Pascu menţionează „o aplică romană din bronz" (Pascu 2000, p. 59). La publicarea integrală a cercetărilor, autorii studiului reinterpretează piesa, numind-o „fibulă de bronz modernă" (sic!) (Marcu Istrate, Pascu 2010, p. 184, fig. 94), în timp ce în rezumatul redactat în limba engleză se optează pentru provenienţa sa romană („Roman bronze decorative affixing element") (Marcu Istrate, Pascu 2010, p. 190). Cât priveşte ceramica anterioară ridicării bisericii actuale, sunt amintite doar mici fragmente ceramice dacice (Pascu 2000, p. 59; Marcu Istrate, Pascu 2010, p. 182-183) şi ceramică considerată medievală târzie (Pascu 2000, p. 59) datată în secolele XIV-XV (Marcu Istrate, Pascu 2010, p. 183, fig. 95/i-l), cu toate că unele fragmente ceramice ilustrate (cu decor ştampilat?) (Marcu Istrate, Pascu 2010, p. 183, fig. 96/a, d) se pot data sigur în epoca romană.

profilate au fost prezentate recent, cu prilejul publicării aceloraşi săpături[16]. Cu toate că autorii le atribuie perioadei baroce (sec. al XVIII-lea), aspectul lor le recomandă mai curând ca romane – eventual refolosite la construcţii moderne; credem că ele provin de la edificii romane, situate undeva în apropiere[17].

Prin urmare, pe terasa aflată deasupra satului (numită *Podul Dealului*) putem bănui existenţa unei locuiri romane sau chiar a unor morminte; din cadrul ei provin materiale arheologice diverse (elemente arhitecturale, ceramică, o piesă de bronz).

Prezenţa romană la Mesentea fiind, credem noi, demonstrată, altarul lui Liber Pater ar putea proveni chiar din această localitate, nefiind însă exclusă posibilitatea aducerii sale din altă parte[18]. Să nu uităm că monumentele romane au „migrat" adesea dintr-un loc în altul şi, mai cu seamă, dinspre Apulum spre satele mai mult sau mai puţin învecinate. Nu de puţine ori acestea au trecut dintr-o localitate într-alta, provenind cel mai probabil din mediul rural roman. Cazul unei piese epigrafice văzute şi descrise de către Mezerzius, la începutul secolului al XVI-lea, în satul dispărut Fileşd (lângă Şard), redescoperită în anul 1959 în biserica din Galda de Jos, învecinată cu Mesentea, ne oferă un bun exemplu în acest sens[19].

Localitatea Mesentea este flancată de zonele bogate în descoperiri romane de la Benic şi Tibru. Din satul învecinat Benic sunt cunoscute numeroase vestigii romane[20]. De aici provin două altare de piatră: unul pentru Iupiter, pus de Lucius Bellius Saturninus, aristocrat municipal la Apulum[21], şi altul pentru Liber Pater, înălţat de un oarecare Paulianus[22].

---

16 *Ibidem*, p. 184, fig. 97-98.

17 Cu un deceniu înainte, autorul cercetării arheologice, Ioan F. Pascu, descria cele două elementele arhitectonice ca fiind „o bază de coloană şi un capitel baroc din gresie" (Pascu 2000, p. 59). Judecând şi după analogiile oferite de o descoperire de la Floreşti-*Polus Center* (Ciongradi *et alii* 2009, p. 286, 291-292, fig. 3/2-4; pl. IV), ele aparţin mai degrabă unui monument funerar antic *(aedicula ?)*. Interpretarea acestora ca elemente arhitectonice baroce ar implica şi existenţa unui edificiu impunător la Mesentea; or, anterior bisericii de zid aici exista doar o modestă biserică de lemn. Provenienţa lor dintr-un alt edificiu apropiat nu este încă demonstrată. Gheorghe Fleşer repertoriază la Mesentea alte elemente arhitectonice corespunzătoare perioadei de funcţionare a lăcaşului de zid (Fleşer 2003, p. 362, 370).

18 Deocamdată nu am identificat piese epigrafice din zonă cu trăsături paleografice similare.

19 IDR III/5, p. 203-204, nr. 257; Wollmann 2009, p. 153.

20 Tudor 1968, p. 179; Popa, Aldea 1974, p. 109, nota 3; Florescu *et alii* 1980, p. 58; Lipovan 1993, p. 148-149; IDR III/4, p. 55; Enciclopedia 1994, p. 174; RepAlba, p. 53; Popa 2002, p. 35, nr. 73; Popa, Totoianu 2003, p. 216-217, fig. 2; pl. 1/3; Popa, Totoianu 2009, p. 74-76, fig. 6-7.

21 IDR III/4, 60; RepAlba, p. 53.

22 IDR III/4, 61.

Acesta din urmă prezintă tot un aspect rudimentar, fiind lucrat de vreun lapicid rural, diferit însă de autorul piesei de la Mesentea[23]. Vestigiile romane continuă spre vest, cu coronamentul funerar găsit în via de la Mesentea, aflat destul de aproape (puţin peste 1 km) de Tibru, unde – pe malul drept al Văii Tibrului – se găsea o *villa rustica* sau, mai probabil, o aşezare rurală[24]. Urme ale unor locuiri rurale romane abundă şi în vecinătate, la Cricău[25], Galda de Jos[26], Ighiu[27], Şard[28]. Existenţa unei locuiri contemporane şi la Mesentea, poate chiar a unei *villa rustica*[29], cu înmormântări sugerate de coronamentul funerar în partea vestică de hotar, este prin urmare posibilă. Precizări suplimentare vor putea furniza numai cercetări viitoare.

The Roman Altar of Mesentea

(Abstract)

This paper describes and transcribes a Roman inscription-bearing altar. It was found reused in an 18th century wall in the village of Mesentea (Galda de Jos commune, Alba county) along with a premodern fragmentary inscription that could not be deciphered. The altar is kept at the University in Alba Iulia.

The monument dedicated to the god Liber Pater by a certain Ulpius Crispinus is deteriorated today. It was made by a rural craftsman of little skill and seems to date from the first quarter of the 3rd century AD. The altar may have originated right from this locality. Although there are few Roman vestiges in the village, there were numerous provincial Roman settlements in its environs and the existence of a settlement and necropolis in Dacian times here is almost certain.

Der römische Altar von Mesentea

(Zusammenfassung)

In der vorliegenden Arbeit wurde ein römischer Votivaltar mit Inschrift beschrieben und gelesen. Er ist in einer Mauer des 18. Jhs. aus dem Dorf Mesentea (Gem. Galda de Jos, Kreis Alba) wiederbenutzt worden. Zugleich ist auch eine bruchstückhafte

[23] Profilatura este întrucâtva similară, dar literele arată foarte diferit (îndeosebi B, L, R sau M), la fel şi formulările (structura textului arată altfel; se scrie LIBES, VOTV şi LIBRO). O asemănare apare la încheierea ultimului rând, cu o ligatură NV(S) precum cea de la sfârşitul rândului 2 din inscripţia de pe altarul de la Mesentea.
[24] IDR III/4, p. 52-55, fig. 28; RepAlba 1995, p. 191, nr. 192; Popa 2002, p. 198, nr. 665.
[25] Tudor 1968, p. 178-179; RepAlba, p. 85-86; Popa 2002, p. 68, nr. 203.
[26] RepAlba, p. 96 (nr. 5).
[27] *Ibidem*, p. 110-111 (nr. 4-8); Popa 2002, p. 103, nr. 336.
[28] Tudor 1968, p. 177; RepAlba, p. 179-180 (nr. 4-7); Popa 2002, p. 186-187, nr. 620.
[29] Popa 2000, p. 173 (anexa 1, p. 13); Popa 2002, p. 120, nr. 402.

mittelalterliche/prämoderne Inschrift ans Licht gekommen, die unentziffert blieb. Das Stück wird in der Universität von Alba Iulia (Weissenburg) aufbewahrt.

Der von irgendeinem Ulpius Crispinus dem Gott Liber Pater gewidmeten Altar wurde im Laufe der Zeit beschädigt. Es ist von einem dörflichen, weniger geschickten Steinmetz gemeißelt worden, und scheint aus dem ersten Drittel des 3. Jhs. zu datieren.

Der Votivaltar könnte ebenfalls aus dieser Ortschaft stammen. Im Dorf sind zur Zeit wenige römische Spuren bekannt, trotzdem ist hier eine römerzeitliche Behausung sehr wahrscheinlich, da rundum viele provinzial-römische Siedlungen bekannt sind.

Explanation of figures

Fig. 1. The findspot of the Roman altar (1 - the arrow indicates its location within the wall); picture of the altar near the findspot (2).
Fig. 2. The Roman altar of Mesentea (drawing).
Fig. 3. The Roman altar of Mesentea - detail of the inscription (photo).
Fig. 4. Map of Mesentea and neighbouring villages.
Fig. 5. The medieval/premodern inscription from the same wall in Mesentea (reversed image).
Fig. 6. The old wall enclosing the house of the count in Mesentea with the location of the reused stones set in masonry: 1 - the Roman altar; 2 - the medieval/premodern inscription; 3 - Anepigraphic Roman (?) lime block.

Verzeichnis der Abbildungen

Abb. 1. Der Ort der Entdeckung des römischen Altars (1 - der Pfeil zeigt seine Stellung in der Mauer); der Altar, an Ort und Stelle der Entdeckung photographiert (2).
Abb. 2. Der römische Altar von Mesentea (Zeichnung).
Abb. 3. Der römische Altar von Mesentea – Teilaufnahme mit der Inschrift (Photo).
Abb. 4. Die Karte mit der Raumlage des Dorfes Mesentea und der benachbarten Dörfer.
Abb. 5. Die mittelälerliche/prämoderne Inschrift aus derselben Mauer von Mesentea (umgedrehtes Photobild).
Abb. 6. Die alte Umfassungsmauer des adligen Hauses von Mesentea, mit der Lage der bearbeiteten Steine im Mauerwerk: 1 - der römische Altar; 2 - die mittelälterliche/prämoderne Inschrift; 3 - römischer (?) inschriftloser Block aus Kalkstein.

Abrevieri bibliografice

Bodor 1963 - Andrei Bodor, *Der Liber und Libera – Kult. Ein Beitrag zur Fortdauer der bodenständigen Bevölkerung in römerzeitlichen Dazien*, în *Dacia, N. S.*, VIII, 1963, p. 211-239.

Ciongradi 2009 - Carmen Ciongradi, *Die römischen Steindenkmäler aus Alburnus Maior*, Cluj-Napoca, 2009.

Ciongradi *et alii* 2009 - Carmen Ciongradi, Sorin Cociş, Mihaela Ilovan, Cristian Găzdac, *Monumentul funerar roman*, în Silvia Mustaţă, Florin Gogâltan, Sorin Cociş, Adrian Ursuţiu (ed.), *Cercetări arheologice preventive la Floreşti*-Polus Center*, jud. Cluj (2007) / Rescue*

Excavations at Floreşti-Polus Center, *Cluj County (2007)*, PAT, 1, Cluj-Napoca, 2009, p. 285-317.

Daicoviciu 1965 - Hadrian Daicoviciu, *Un monument funerar din Dacia Superioară*, în *OmPCI*, Bucureşti, 1965, p. 101-108.

Daicoviciu 1968 - Hadrian Daicoviciu, *Coronamentele în formă de trunchi de piramidă arcuită pe teritoriul provinciei Dacia*, în *Apulum*, VII/I, 1968, p. 333-352.

Enciclopedia 1994 - Constantin Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*, I, Bucureşti, 1994.

Fleşer 2003 - Gheorghe Fleşer, *Sculptura în piatră la bisericile românești din județul Alba – considerații preliminare*, în *Apulum*, XL, 2003, p. 361-372.

Florescu *et alii* 1980 - Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Roşu, *Dicţionar enciclopedic de artă veche a României*, Bucureşti, 1980.

IDR - Ion I. Russu (coord.), *Inscripţiile Daciei romane*, Bucureşti, I – IV, 1975-1988; III/6, Bucureşti, 1999 (Cloşca L. Băluţă); III/5, Paris, 2001 (Ioan Piso).

Lipovan 1993 - Ion T. Lipovan, *Cu privire la un fragment de medalion funerar de la Benic*, în *Tibiscum*, VIII, 1993, p. 147-152.

Marcu Istrate, Pascu 2010 - Daniela Marcu Istrate, Ioan Feodor Pascu, *Biserica „Cuvioasa Paraschiva" din Mesentea*, în *Terra Sebus*, 2, 2010, p. 177-218.

Nemeti 2005 - Sorin Nemeti, *Sincretismul religios în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2005.

OPEL - *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, I Budapest 1994 (B. Lörincz - Fr. Redö); II Wien 1999 (B. Lörincz); III Wien 2000 (B. Lörincz); IV Wien 2002 (B. Lörincz).

Pascu 2000 - Ioan Feodor Pascu, *Mesentea, com. Galda de Jos, jud. Alba. Punct: Biserica ortodoxă „Cuvioasa Paraschiva"*, în *CCA. Campania 1999*, Deva, 2000, p. 58-59.

Popa 2000 - Dumitru Popa, *Viaţa rurală în Transilvania romană*, Sibiu, 2000.

Popa 2002 - Dumitru Popa, *Villae, vici, pagi. Aşezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, Sibiu, 2002.

Popa, Aldea 1974 - Alexandru Popa, Ioan Al. Aldea, *O nouă inscripţie dedicată lui Liber Pater*, în *StComSibiu*, 18, 1974, p. 109-114.

Popa, Totoianu 2003 - Cristian Ioan Popa, Radu Totoianu, *Lei funerari romani păstraţi în Muzeul din Sebeş*, în *Sargetia*, XXXI, 2003, p. 215-229.

Popa, Totoianu 2009 - Cristian Ioan Popa, Radu Totoianu, *Roman Funerary Lions in the Sebeş Museum Collection*, în *Terra Sebus*, 1, 2009, p. 73-90.

Popescu, Popescu 1995 - Cécile Popescu, Mihai Popescu, *Le culte de Liber Pater en Dacie romaine*, în *Thraco-Dacica*, XVI, 1995, p. 227-235.

RepAlba 1995 - Vasile Moga, Horia Ciugudean (ed.), *Repertoriul arheologic al judeţului Alba*, BMA, II, Alba Iulia, 1995.

Rusu-Bolindeţ 1994 - Viorica Rusu-Bolindeţ, *Reprezentări de vase ceramice pe monumentele sculpturale din Dacia romană*, în *EphNap*, IV, 1994, p. 113-148.

Tudor 1968 - Dumitru Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968.

Țeposu-Marinescu 1982 - Lucia Țeposu-Marinescu, *Funerary Monuments in Dacia Superior and Dacia Porolissensis*, BAR, 128, Oxford, 1982.

Wollmann 2009 - Volker Wollmann, *„Diaspora" monumentelor arheologico-epigrafice din centre urbane și militare ale Daciei Superior*, în *Nemus*, 7-8, 2009, p. 100-158.

Cuvinte-cheie: Liber Pater, altar votiv, epoca romană, Dacia, Ulpius Crispinus, morminte romane

Keywords: Liber Pater, votive altar, Roman age, Dacia, Ulpius Crispinus, Roman graves.

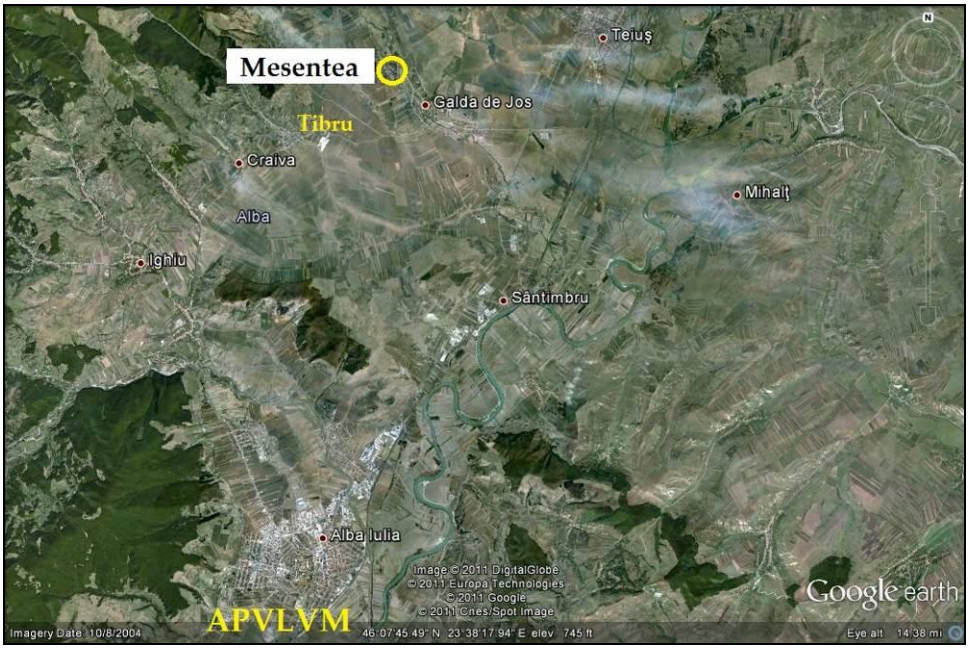

Fig. 4. Hartă cu localizarea satului Mesentea şi a aşezărilor învecinate

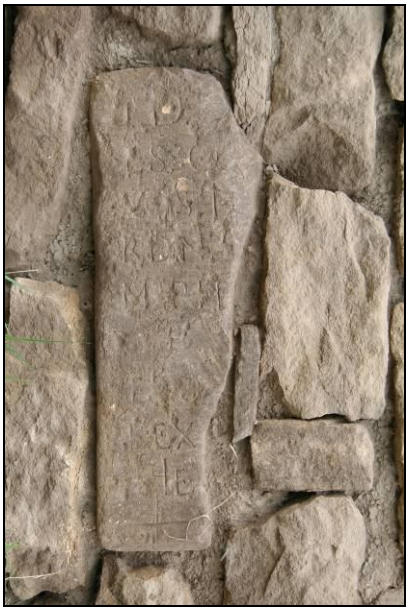

Fig. 5. Inscripţia medievală/premodernă din acelaşi zid de la Mesentea (imagine răsturnată)

Fig. 6. Vechiul gard al casei grofului din Mesentea, cu amplasarea pietrelor prelucrate prinse în zidărie: 1 – altarul roman; 2 – inscripţia medievală / premodernă; 3 – bloc roman (?) anepigraf din calcar

Lista abrevierilor

Acta	- Acta (Siculica). Muzeul Naţional Secuiesc. Sfântu-Gheorghe.
ActaArch	- Acta Archaeologica. Copenhagen.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
ActaMP	- Acta Musei Porolissensis. Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă Zalău. Zalău.
AÉ	- Archaeologiai Értesitö a Magyar régészeti, müvésyt-történeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
AIIA	- Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj. Cluj-Napoca (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „George Barit" Cluj-Napoca).
AIGS	- Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai". Târgu Mureş.
AJPA	- American Journal of Physical Anthropology. The Official Journal of the American Association of Physical Anthropologist. Baltimore.
Aluta	- Aluta (Studii şi comunicări - Tanulmányok és Közlemények). Sfântu Gheorghe.
AM	- Arheologia Moldovei. Institutul de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol". Iaşi.
AnB	- Analele Banatului (serie nouă). Muzeul Banatului. Timişoara.
AnEtn	- Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei. Cluj-Napoca.
Angustia	- Angustia. Muzeul Carpaţilor Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
ARA	- Annual Review of Anthropology. Palo Alto.
Antiquity	- Antiquity. A Quartely Review of World Archaeology. York.
AOG	- Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen. Wien.
APA	- Acta Praehistorica et Archaeologica. Berlin.
Apulum	- Apulum. Acta Musei Apulensis. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia/Anuarul Muzeului Naţional al Unirii. Alba Iulia.
Archaeologia Bulgarica	- Archaeologia Bulgarica. Sofia.
Archaeometry	- Archaeometry. Research Laboratory for Archaeology & the History of Art. Oxford.
ArhSom	- Arhiva Someşană. Arhiva Someşană. Revistă istorico-culturală. Năsăud, 1924-1940.
ArhMed	- Arheologia Medievală. Reşiţa-Cluj-Napoca.
ATS	- Acta Terrae Septemcastrensis. Sibiu.
AUA	- Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918". Alba Iulia.
AUO	- Analele Universităţii din Oradea. Istorie, Arheologie. Oradea.
BAHC	- Bibliotheca Archaeologica et Historica Corvinensis. Hunedoara.
Banatica	- Banatica. Muzeul de Istorie al Judeţului Caraş-Severin. Reşiţa.

BA	- Biblioteca de arheologie. Muzeul Naţional de Istorie a României. Bucureşti.
BAR	- British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
Barlangkutatas	- Barlangkutatas. Hoehlenforschung. Budapest (1913-1943).
BB	- Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Naţional Brukenthal. Sibiu.
BCŞS	- Buletinul Cercurilor Ştiinţifice Studenţeşti. Universitatea „1 Decembrie 1918" Alba Iulia. Alba Iulia.
BHAUT	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis. Timişoara.
BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timişoara. Timişoara.
BMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Naţional al Unirii. Alba Iulia.
BMMN	- Buletinul Muzeului Militar Naţional. Bucureşti.
BMN	- Bibliotheca Musei Napocensis. Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
BMP	- Bibliotheca Musei Porolissensis. Muzeul Judeţean de Istorie şi Artă Zalău. Zalău.
Bonner Jahrbücher	- Bonner Jahrbücher. Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Rheinischen Amtes für Bodendenkmalpflege im Landschaftsverband Rheinland und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande. Köln/Bonn.
BOR	- Biserica Ortodoxă Română. Patriarhia Română. Bucureşti.
Boreas	- Boreas. Münstersche Beiträge zur Archäologie. Münster.
BR	- Budapest Régiségei. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest.
BS	- Bibliotheca Septemcastrensis. Sibiu.
BSNR	- Buletinul Societăţii Numismatice Române. Societatea Numismatică Română. Bucureşti.
BSPF	- Bulletin de la Société Préhistorique Française. Paris.
BSŞC	- Buletinul Societăţii Ştiinţifice din Cluj. Cluj.
BUA	- Bibliotheca Universitatis Apulensis. Universitatea „1 Decembrie 1918" Alba Iulia. Alba Iulia.
CA	- Cercetări arheologice. Muzeul Naţional de Istorie a României. Bucureşti.
CAn	- Current Anthropology. Chicago.
CAI	- Caiete de Antropologie Istorică. Revistă Semestrială publicată de Seminarul de Antropologie Istorică. Universitatea „Babeş-Bolyai". Cluj-Napoca.
Carpica	- Carpica. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu". Bacău.
CB	- Caiete Banatica. Muzeul de Istorie al Judeţului Caraş-Severin. Reşiţa.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. Bucureşti.
CCRPM	- Cercetări de conservare şi restaurare a patrimoniului muzeal. Bucureşti.
CI	- Cercetări Istorice. Muzeul de Istorie a Moldovei. Iaşi.
Cibinium	- Cibinium. Analele Muzeului Etnografic „ASTRA". Complexul Muzeal „ASTRA". Sibiu.

CNA	- Cronica Numismatică şi Arheologică. Foaie de informaţii a Societăţii Numismatice Române. Bucureşti (1920-1945).
Corviniana	- Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Hunedoara.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale şi studii. Muzeul Ţării Crişurilor. Oradea.
Cultura creştină	- Cultura creştină. Publicaţie apărută sub egida Mitropoliei Române Unite cu Roma Greco-Catolică şi a Facultăţii de Teologie Greco-Catolică din Universitatea „Babeş-Bolyai" Cluj-Napoca, Departamentul Blaj. Blaj.
Cumidava	- Cumidava. Muzeul Judeţean Braşov. Braşov.
Dacia	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. Bucureşti, I, (1924) – XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'historie ancienne. Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan". Bucureşti.
Delfo	- Il coltello di Delfo. Rivista di cultura materiale e archeologia industriale. Roma.
Der Anschnitt	- Der Anschnitt. Zeitschrift für Kunst und Kultur im Bergbau. Bochum.
DFS	- Deutsche Forschung im Südosten. Sibiu.
Dolgozatok	- Dolgozatok az Erdély Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából. Kolosvár (Cluj).
DP	- Documenta Praehistorica. Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v sloveniji. Ljubljana.
Drobeta	- Drobeta. Muzeul Regiunii Porţilor de Fier. Drobeta Turnu-Severin.
EA	- Environmental Archaeology. The Journal of Human Palaeoecology. Association for Environmental Archaeology.
EphNap	- Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie şi Istoria Artei. Cluj-Napoca.
FoliaArch	- Folia Archaeologica. Magyar Történeti Múzeum. Budapest.
FSI	- Forensic Science International.
FVL	- Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Sibiu.
GCA	- The Geochimica et Cosmochimica Acta. Washington University.
Germania	- Germania. Anzeiger der Römisch-Germanischen Kommission. Frankfurt am Main.
HTRTÉ	- A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat Évkönyvei. Deva (1880-1913).
IJO	- International Journal of Osteoarchaeology. United States.
Interacademica	- Interacademica. Les travaux de la VI-ème et VII-ème session annuelle Cernăuţi (1999) et Mangalia/Neptun (2000) (editori: Victor Cojocaru, A. G. Korvin-Piotrovskij, Adrian Poruciuc). Bucureşti, 2001.
Istros	- Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
JAA	- Journal of Anthropological Archaeology.
JAR	- Journal of Archaeological Research. New York.
JAS	- Journal of Archaeological Science, Academic Press. United States.
JFA	- Journal of Field Archaeology. Boston University.

JQS - Journal of Quaternary Science.

JRGZM - Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz.

JSKV - Jahrbuch des siebenbürgischen Karpathen-Vereins. Hermannstadt (Sibiu) (1881-1922).

MA - Mitropolia Ardealului. Revista oficială a Arhiepiscopiei Sibiului, Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului şi Clujului, Episcopiei Alba Iuliei şi Episcopiei Oradiei. Sibiu (1956-1991). A continuat *Revista Teologică*, (1907-1947) şi este urmată de aceeaşi revistă.

Marmatia - Marmatia. Muzeul Judeţean Maramureş. Baia Mare.

Marisia - Marisia. Studii şi Materiale. Târgu Mureş.

Materiale - Materiale şi cercetări arheologice. Bucureşti.

Materijali - Poceci ranih zemljoradnickih kultura u Vojvodini i Srpskom Podunavlju, Materijali X, Srpsko arheološko društvo. Gradski muzej, Subotica. Beograd.

MB - Mitropolia Banatului. Timişoara.

MemAntiq - Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Judeţean Neamţ. Piatra Neamţ.

MI - Magazin istoric. Revistă de cultură istorică. Bucureşti.

MN - Muzeul Naţional. Muzeul Naţional de Istorie a României. Bucureşti.

Nemus - Nemus. Alba Iulia.

Nexus - Nexus. The Canadian Student Journal of Anthropology. Department of Anthropolgy McMaster University Hamilton, Ontario, Canada.

OJA - Oxford Journal of Archaeology, Blackwell Publishing Inc., United Kingdom.

OmIA - Omagiu Profesorului Ioan Andriţoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii şi cercetări arheologice (ed. Cristian I. Popa, Gabriel T. Rustoiu). Alba Iulia, 2005.

OmPCI - Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi cu prilejul împlinirii a 70 de ani (ed. Emil Condurachi, Georges Cogniot, Pavel Reiman, Stanciu Stoian). Bucureşti, 1965.

OpuscArchaeol - Opuscula Archaeologica Radovi Arheološkog zavoda. Zagreb.

PA - Patrimonium Apulense. Alba Iulia.

Partium - Analele Universităţii Creştine Partium. Oradea.

PAS - Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin.

PAT - Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum. Institutul de Arheologie şi Istoria Artei. Cluj-Napoca.

Perspective - Perspective. Revista Misiunii Române Unite din Germania. München.

PB - Patrimonium Banaticum. Timişoara.

PBF - Präehistorische Bronzefunde. München.

Pontica - Pontica. Muzeul de Istorie Naţională şi Arheologie Constanţa. Constanţa.

Potaissa - Potaissa. Studii şi comunicări. Turda.

Programm Mühlbach	- Programm des evaghelischen Untergymnasium in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten. Mühlbach (Sebeş).
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
QSR	- Quaternary Science Reviews. The International Multidisciplinary Research and Review Journal.
RB	- Revista Bistriţei. Complexul Muzeal Bistriţa-Năsăud. Bistriţa.
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Bucureşti.
RM	- Revista muzeelor. Bucureşti.
RMM	- Revista muzeelor şi monumentelor istorice. Bucureşti.
RMM-MIA	- Revista muzeelor şi monumentelor. Monumente Istorice şi de Artă. Bucureşti.
RVM	- Rad Vojvodanskih muzeja. Novi Sad.
Saalburg Jahrbuch	- Saalburg Jahrbuch. Bericht des Saalburg-Museums. Berlin.
Sargetia	- Sargetia. Buletinul Muzeului Judeţului Hunedoara (Acta Musei Devensis). Deva.
SCIV(A)	- Studii şi cercetări de istoria veche. Bucureşti (din 1974, Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie).
SCIM	- Studii şi cercetări de istorie medie. Bucureşti.
Singidunum	- Singidunum. Muzej grada Beograda. Beograd.
SJ	- Saalburg-Jahrbuch. Publikationen des Saalburgmuseums. Saalburg.
SOA	- Südostdeutsches Archiv. München.
SlovArch	- Slovenská Archeológia. Nitra.
SMMIM	- Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară. Muzeul Militar Central. Bucureşti, 1968.
SP	- Studii de Preistorie. Bucureşti.
StComCaransebeş	- Studii şi comunicări. Muzeul Judeţean de Etnografie şi Istorie Locală. Caransebeş.
StComSibiu	- Studii şi comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
StComSM	- Studii şi comunicări. Muzeul Judeţean Satu Mare. Satu Mare.
Suceava	- Suceava. Anuarul Muzeului Judeţean. Suceava.
SUCH	- Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica. Universitatea „Lucian Blaga" Sibiu. Sibiu.
SV	- Siebenbürgische Vierteljahrschrift. Hermannstadt (Sibiu).
Symposium Badener	- Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. Bratislava, 1973.
SympThrac	- Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. Bucureşti.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica". Sebeş.
The Bead Journal	- The Bead Journal (din anul 1978 *Ornament*). The Bead Museum, Glendale. Arizona.
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. Bucureşti.
Tibiscus	- Tibiscus. Muzeul Banatului Timişoara. Timişoara (1971-1979).

TISER	- Travaux de l'Institut de Spéléologie « Emile Racovitza ». Bucureşti.
Transilvania	- Transilvania. Foaia Asociaţiunii Transilvane pentru Literatura Română şi Cultura Poporului Român. Braşov.
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
VAH	- Varia Archaeologica Hungarica. Budapest.
VAMZ	- Vjesnik Arheološkog Muzeja u Zagrebu. Zagreb.
VHA	- Vegetation History and Archaeobotany. The Journal of Quaternary Plant Ecology, Palaeoclimate and Ancient Agriculture - Official Organ of the International Work Group for Palaeoethnobotany.
Vigilia	- Vigilia. Budapest.
VTT	- Veszprémi Történelmi Tár a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványa. Veszprém.
ZfSL	- Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. Gundelsheim.
Ziridava	- Ziridava. Muzeul Judeţean. Arad.